

המרחב התקשורתי כבמה להאדרה ולהדרה של קבוצות חברתיות ניתוח מאבק לוחמי השייטת והדייגים בפרשת הקישון¹

אלה בן עטר וסמדר בן אשר

סוגיית ההאדרה וההדרה של קבוצות בישראל היא שאלה מרכזית בעלת השפעה על מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית שבה מתקיים שוויון בין האזרחים. המחקר הזה עוסק בתפקידו של הנרטיב הקבוצתי כפי שהוא מסופר על ידי חברי הקבוצה במרחב השיח הציבורי בתיווכה של התקשורת. שאלת המחקר עוסקת בביטוי שמקבל בתקשורת הסיפור הנרטיבי של לוחמי השייטת והדייגים הנאבקים בנפרד על ההכרה בקשר שבין שכיחות גבוהה של מחלת הסרטן שבה חלו חברי שתי הקבוצות ובין השהות במי הקישון המזוהמים ברעלים שמקורם במפעלים הפטרוכימיים. בתום שלוש עשרה שנות מאבק של דייגי הקישון במפעלים הפטרוכימיים בתביעה לפיצוי על נזקי גוף ורכוש בשל מפגעי הזיהום בקישון, נחלו הדייגים תבוסה. בית המשפט המחוזי בחיפה דחה את תביעתם וקבע כי לא הוכח קשר סיבתי בין ריבוי התחלואה בקרב הדייגים ובין השהות במי הקישון המזוהמים. לתקשורת יש תפקידים חברתיים רבים ואחד מהם הוא לשמש שופר המתריע על כשלים, על בעיות ועל אירועים חריגים. יכולתה של התקשורת לשמש כ"כלב שמירה" של הדמוקרטיה מציג בפניה אתגר חברתי. בתקשורת הישראלית משך הטיפול המוקדש לאירועים שונים ברמה ממוצעת מגיע לכל היותר לכמה ימים. בפרשת הקישון, לעומת זאת, הייתה התקשורת, ובעיקר העיתון "ידיעות אחרונות", היוזמת של החשיפה, ושותפה פעילה במאבק לוחמי השייטת תוך שהיא מקדישה לפרשה מקום נרחב לאורך שנים רבות החל משנת 2000 (קרמניצר, 2003; בן עטר, 2010).

השאלה, עד כמה הצליחה התקשורת למלא תפקיד זה תוך גילויי סולידריות, תיבחן במאמר זה תוך התייחסות להבדלי הסיקור שבין לוחמי השייטת לדייגים ולאופי התקשורת השונה בין העיתונות הארצית לעיתונות המקומית.

רקע

"פרשת הקישון" היא שם שניתן לאירוע המתמשך שהחל לאחר חשיפת תחקיר עיתונאי ב"ידיעות אחרונות" (טל-שיר יחזקאלי, 26.5.2000). התחקיר העלה טענה כי קיים קשר אפשרי בין הצלילות שאותן ביצעו לוחמי השייטת ויחידות העילית בחיל הים בקישון, המזוהם בשפכים מהמפעלים הפטרוכימיים, ובין התחלואה הגבוהה במחלת הסרטן. בעקבות הפרסום התעוררה סערה ציבורית שהובילה להקמת ועדת חקירה ממלכתית, שבראשה עמד נשיא בית המשפט העליון לשעבר, השופט מאיר שמגר. לאחר שלוש שנים של עדויות ודיונים החליטו שניים מתוך שלושת חברי הוועדה כי לא הוכח קשר סטטיסטי בין התחלואה הגבוהה ובין הצלילות בקישון. השופט שמגר, שהיה בדעת מיעוט, טען כי קיימת סבירות גבוהה לקשר סיבתי זה. שר הביטחון דאז, שאול מופז, החליט לקבל את דעת המיעוט, כלומר את דעתו של השופט שמגר, וקבע כי המדינה תיקח אחריות לטיפול בלוחמים שנפגעו ובבני המשפחות של אלו שנפטרו.

בכל אותה עת התקיימה חזית נוספת במאבק: דייגי הקישון, שגם רבים מהם חלו ונפטרו מסרטן, הגישו תביעה אזרחית נגד המפעלים המזוהמים בדרישה להכיר בנזקים הגופניים ובנזקי הרכוש שנגרמו להם בשל החשיפה למי הקישון המזוהמים.

שתי הקבוצות נלחמו על אותה הכרה ציבורית, לגבי אותה פגיעה גופנית שנגרמה להם מאותו מפגע אקולוגי קשה. מאבק הדייגים הוכרע לאחר שנים רבות של עינוי הדין בהפסד מוחלט בנובמבר 2013. השופט קיבל את חוות הדעת של מומחי המפעלים שיוצגו על ידי ארבעים עורכי דין ועוזריהם הרבים כנגד עורך דין אחד שייצג את הדייגים (ופעל ללא תשלום), ודחה את חוות הדעת של קבוצה קטנה של מומחים אנשי מדע שהציגו הוכחות לקשר בין התחלואה הגבוהה של מי שבא במגע עם מי הקישון ובין החומרים הפטרוכימיים שהוזרמו אליו. מעטים האנשים בארץ שקולות הדייגים ותיאור סבלם וכאבם הגיעו אליהם. לעומת זאת התפרסמו מדי כמה חודשים בעיתונות הארצית ובכלי התקשורת ידיעות על עוד לוחמי שייטת שהתאמנו בקישון וחלו, ונדמה שהציבור כולו

הזדהה עם כאבם, ותמך באהדה במאבקם נגד משרד הביטחון שהערים קשיים בדרך להכיר בהם כזכאים לתמיכה.²

התקשורת, ככלי ביטוי ציבורי, יכולה הייתה להשמיע את כאבם של חברי שתי הקבוצות ולגייס תמיכה ואהדה לשינוי המצב תוך הדגשת סבלם של כל אלה שבאו במגע עם מי הקישון. אולם התקשורת יכולה גם להתנכר, להתעלם, ובוודאי להעדיף תמיכה בקבוצה חברתית אחת על קבוצה אחרת. ואולם בפועל היא לא פעלה כך, אלא העדיפה לתמוך בקבוצה אחת על פני זולתה. בדברים שלהלן נתייחס למידתיות בפעילותה של התקשורת כלפי כל אחת משתי הקבוצות.

ניכורה של העיתונות הארצית כלפי הדייגים

בבחירת עומק של סיקורה של פרשת הקישון בעיתונות הארצית – ב"דיעות אחרונות" ובעיתון "הארץ" – בשנים 2000–2003 – זמן עבודתה של ועדת שמגר, נמצא כי שני העיתונים השאירו את הדיווח על הפרשה ואת עבודת הוועדה בנושא "חם" ועסקו בו באופן שוטף. ב"דיעות אחרונות" פורסמו 123 כתבות בנושא, ורובן הגדול עסק בתביעת הלוחמים. העיתון ליווה את הסיקור בלוגו קבוע שהורכב מהמילים "סרטן בשייטת" ומסמל היחידה, והבליט את חשיבות הנושא. רוב הכתבות נכתבו על ידי העיתונאים שחשפו את הפרשה (צדוק יחזקאלי וענת טל-שיר) ובהן הביעו הכתבים מעורבות רגשית גבוהה, אכפתיות ואף נקטו עמדה ברורה בנוגע לצד המוסרי והאתי בפרשה ולאחריות המתבקשת של המדינה כלפי הלוחמים. "דיעות אחרונות" שמר על עקיבות בכל הנוגע להצגת הנרטיב הלאומי בהקשר של הלוחמים ולתביעה. הכותרות בעיתון דיווחו על זעזוע בקרב לוחמי השייטת ועל "סוף עידן התמימות" (למשל, "דיעות אחרונות" ב-28.05.2000). ההתרסה נגד אי-קיום ה"חוזה" בין האזרחים למדינה בנוגע לצבא ונגד האפשרות שחיילים ייפגעו בפעילות צבאית העלתה קריאה למאבק לשינוי דפוסי הפעילות של הורים שבניהם משרתים ביחידות עלילת בכלל ובשייטת בפרט. בעיתון "הארץ" פורסמו 139 כתבות בנוגע לפרשה. העיתון סיקר בעיקר את התנהלותה של ועדת החקירה ואת הבלטת הנושאים של איכות הסביבה ומפגעים אקולוגיים. ניתן לראות כי התקשורת הארצית הצטיירה

2 ביטוי לתמיכת הציבור מופיע בכל הטוקבקים הנכתבים בסופה של כתבה על לוחמי השייטת שחלו (ראו למשל "נדחתה תביעת לוחמי השייטת שצוללו בקישון", 17.6.13, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4393396,00.html>)

כמייצגת האותנטיות של הלוחמים וכמי שנלחמת למען הוצאת צדקתם לאור במקום שהם עצמם ממולכדים בשל "קוד השתיקה" שהם אמונים עליו. ניכור חברתי מאופיין בתחושות של זרות, חוסר שייכות, ריחוק והיבדלות. ניכור יכול לבוא לידי ביטוי בהקשרים חברתיים שונים, שאחד הבולטים שבהם הוא הפער בין הסטטוס החברתי של קבוצות שונות. ואמנם, באותה העת כשהתקשורת הארצית סיקרה בהרחבה את המאבק של לוחמי השייטת, נשאר כמעט אילם מאבקם של הדייגים בשל מיעוט דיווח. מתוך 262 כתבות שפורסמו בעיתונים "ידיעות אחרונות" ו"הארץ" רק 17 כתבות עסקו בדייגי הקישון. הכתבות סיקרו בעיקר אירועים של "אי סדר" שבהם לקחו חלק הדייגים, כמו לדוגמה הפגנה של הדייגים בעת חנוכת פארק הקישון או ידיעה על כך שדגים מהקישון הגיעו לאולמי שמחות.

הממד הסולידרי בסיקורה של העיתונות המקומית את הפרשה

סולידריות היא סוג של הזדהות של אדם או קבוצה עם אדם אחר או עם קהילה, המבוססת על אמפתיה או על שותפות רעיונית או ערכית. ניתן לאפיין סולידריות כסוג של מחויבות וולונטרית כלפי הזולת הבאה לידי ביטוי רגשי או התנהגותי (שורק, 2014).

סולידריות אינה רק רגש אמפתי, אלא היא מחייבת פעולה ממשית תוך נכונות לשלם מחיר ולקחת סיכון (אישי, חברתי וכלכלי). שורק (2014) מציין במפורש כי סולידריות היא ביטוי מובהק של פעולה, וכי לא תיתכן סולידריות במנותק מעשייה בפועל. סולידריות מחייבת אמון, אכפתיות יחד עם תחושה של בושה על עוולה ואי צדק וגאווה על כל פעילות הנותנת ביטוי לערכים שבהם שלומו ורווחתו של האחר עומדים במרכז. תחושת סולידריות כמעשה חברתי מופנית מקבוצה חזקה אל קבוצה חלשה מתוך שותפות גורל, נאמנות, הדדיות ערכית והזדהות רעיונית, והיא אינה מתקיימת בין גופים סימטריים.

מחקרה של בן-עטר (בן-עטר, 2010) הראה כי בתקשורת הארצית קיימת העדפה גורפת לתיאור מאבקם של לוחמי השייטת והתעלמות כמעט מוחלטת ממאבק הדייגים. ממצאי המחקר מצביעים על המרחב המשותף של הנרטיב של קבוצת הלוחמים עם הנרטיב הלאומי. מרחב משותף זה יצר ברית גלויה בין התקשורת ללוחמים. הנרטיב הלאומי כולל ערכים כמו דבקות במטרה, אחריות, אמינות, רעות ושליחות. האמון בצבא הוא לב לבה של הברית בין האזרחים ללוחמים. ה"חוזה" הבלתי כתוב והבלתי מעורער בין המדינה ללוחמיה

ומשפחותיהם גורס כי הלוחמים יפעלו בעת שירותם הצבאי לפי הפקודות ככל שיידרש מהם, גם אם יוטל עליהם לסכן את חייהם או לחשוף את גופם לפגיעות אפשריות, והמדינה מצדה, באמצעות מפקדי הצבא ומשרד הביטחון, ערכה להם ומחויבת לטפל בהם באופן מלא ובבני משפחותיהם, אם חלילה ייפגעו (Ben-Asher & Goren, 2006). הדייגים, לעומתם, הם קבוצת שוליים בלתי מוערכת ברמת התרומה לכלל, ועל כן אינה מזוהה עם הנרטיב הלאומי כפי שמצטייר בעיתונות הארצית.

במקום שבו כשלה העיתונות הארצית בביטוי סולידריות לקבוצת שוליים חברתית והעדיפה הזדהות אוהדת עם קבוצה חברתית המקורבת למוקדי האליטה ולקונצנזוס של הנרטיב הלאומי, נראתה העיתונות המקומית כתופסת מרחב ריק זה של עצם הדיווח המביע אהדה למאבק הדייגים. למקומה של העיתונות המקומית, בהשוואה לעיתונות הארצית, חשיבות רבה בכואנו לבחון את ייחודה ואת יכולתה לבטא תפיסות עצמאיות ובעיקר לתת במה לסולידריות ולהזדהות עם מאבקים שהעיתונות הארצית אינה מתעניינת בהם. במקום שבו נכשלה העיתונות הארצית בייצוג קבוצה מודרת בחברה הישראלית ובמתן אפשרות להביאה לקדמת הבמה הציבורית עשתה זאת העיתונות המקומית, וכך ניתנה לכאורה לעיתונות המקומית אפשרות לביטוי סולידריות כלפי מאבקה של קבוצה חלשה. לעומת העיתונות הארצית שהתעלמה כאמור כמעט לחלוטין ממאבק הדייגים, עסקה העיתונות המקומית באזור מפרץ חיפה והקריות באותן השנים בעיקר בסיקור מאבקים של דייגי הקישון. לרשות החוקרות עמדו עשרים ושמונה כתבות מהעיתונות המקומית שפורסמו בשנים 2001–2003. כתבות אלו נגזרו ונאספו על ידי הדייגים בצורה לא שיטתית ולעתים ללא ציון תאריך הפרסום, ללא שם הכותב או ללא שם העיתון שבו הן פורסמו.³ רבות מהכתבות בעיתונות המקומית מציגות את הדייגים כפועלים למען עקרון הצדק ולא רק בעבור הפיצוי הכספי. בכתבות שעסקו בבריאות הציבור ובאיכות הסביבה תיארה העיתונות המקומית את הדייגים כ"חיל החלוצי" במלחמתו של הציבור כולו נגד המפגע האקולוגי רחב ההיקף. העיתונות המקומית הציגה את הדייגים ככאלו המתריעים על כשלים בניהול הציבורי, והביאה את דרישתם להשתתף בפעילות ובהחלטות של הקרן לאיכות הסביבה. כך, בשונה מהעיתונות הארצית שעסקה בעיקר באחריותה של

3 היעדר ארכיון של העיתונות המקומית אינו מאפשר חיפוש שיטתי של מקור הכתבות, ולכן לא ניתן לעתים להשלים את הפרטים החסרים.

המדינה כלפי הלוחמים, העדיפה לעסוק העיתונות המקומית בהשלכות המקומיות של הזיהום, ויצרה בכך בסיס של אינטרס משותף לדייגים ולכלל תושבי האזור. כדי לחזק רושם זה נבחרו לציטוט דברי הדייגים המתארים את עצמם כחיילים הניצבים על המשמר: "אנחנו הדייגים נהיה החיילים האמתיים שישמרו שרשות הנחל תבצע את תפקידה".⁴ ביטויים אלה מרמזים על השוואה אפשרית עם חיילי השייטת שהצליחו להביא לידי זהות בין הנרטיב הלאומי של הגיבורים שנשלחו על ידי המדינה למשימה צבאית ובין צדקת מאבקם לזכות בהכרת המדינה לאחריותה כלפיהם (בן עטר, 2013).

כאמור, בבסיס הסולידריות עומדת התפיסה של הדדיות גם בהיעדר סימטריה בין בעלי התפקידים. תמונתו של השופט כפי שהופיעה בעיתונות המקומית, היושב בסירה אחת עם הדייגים בעת סיור בקישון,⁵ ממחישה יותר מכול כיצד באירוע חד-פעמי, אך סמלי, הדייגים והשופט יושבים "באותו הגובה". יתרה מזאת, העיתונות המקומית ציטטה מדבריהם של הדייגים שמהם ניתן להבין כי היעדר השכלתם הפורמלית ממונף ליתרון בהכרת השטח: "אנחנו לא פרופסורים אבל את הפתרונות לקישון ניתן למצוא אצלנו ולא בבתי המשפט, אנחנו מכירים את הנחל יותר טוב מכולם".⁶ נראה שעמדתה הערכית של העיתונות יכולה לקבל מגוון רב של ביטויים לשונים וצורניים ישירים או עקיפים. בפני העיתונות המקומית עמדו בעת ובעונה אחת שתי אפשרויות הפוכות זו מזו: לראות את מאבק הדייגים דרך הממד הסולידרי או לבחור להישאר במקום המדגיש את יתרון השכלתם ומעמדם של העיתונאים. האמנם הצליחה העיתונות המקומית להשמיע קול סולידרי צלול כלפי קבוצת הדייגים?

ניתוח הכתבות בעיתונות המקומית מעלה כי בצד "חבילה פרשנית" אוהדת המתארת את הדייגים כלוחמי הנחל נעשה שימוש גם בביטויים של עליונות, זלזול ואלטיסיטיות בייחוד בתיאור האישי של מנהיג הדייגים. העיתונאים אמנם נמנעים משימוש בשפה גסה ובוטה, אך מביאים את הדברים בשם הדייגים ומנהיגם ועל ידי כך מחזקים אצל הקורא תפיסה סטראוטיפית המתייחסת לדייגים

4 לרמן, א', "חיפה כימיקליים הודתה בחריגות בודדות מהתקן להזרמת שפכים", ידיעות חיפה (ללא תאריך).

5 אל-חי, ל', "בית משפט צף בקישון", (ללא שם העיתון), 18.3.2001.

6 לרמן, א' ולוי, ת', "דייגי הקישון דורשים בדיקות לגילוי סרטן על חשבון הקרן לאיכות הסביבה" ידיעות חיפה (ללא תאריך).

כקבוצה סוציאוקונומית נמוכה, בלתי משכילה, וכזו שאינה ראויה כמעט להכרה או לתמיכה חברתית (Ben-Asher & Ben-Atar, 2014).
 כך לדוגמה ציטטו עיתונאים את אברג'יל, מנהיג הדייגים: "עוד מעט כל החרא והרעלים יצופו ואז זה יהיה כמו הטילים של סדאם חוסיין";⁷ "איפה ראית בני אדם שמחרבנים רעל?"⁸; "כל הפארק הזה הוא כיסוי תחת אחד גדול".⁹ סביר להניח שציטוטים אלה נועדו להביא אל קהל הקוראים את השפה האוטנטית המזכירה את שפת השוק, אבל ספק אם היא תורמת ליצירת חוויה סולידרית. הזלזול וההתנשאות של העיתונות המקומית מקבלים ביטויים שונים של עליונות וניכור, ומבליטים יותר את מעמד העיתונאים והשכלתם מאשר את התמיכה במאבק.

זירה נוספת שניתן היה לסקרה הייתה בית משפט השלום בחיפה שבו התנהל המשפט הארוך. בריאיון טלפוני שקיימו החוקרות כבר בשנת 2006 עם עורך הדין הראשון שייצג את הדייגים, השופט בדימוס, אליעזר פיכמן ז"ל, הוא הזמין אותן לבית המשפט כדי לראות את בדידותו מול סוללת עורכי הדין של המפעלים. בקשה דומה הופנתה במהלך השנים שלאחר מכן על ידי עורך הדין אבנר אמוראי שקיבל את המשך ייצוג הדייגים במשפט לאחר שעורך הדין פיכמן הבין כי לא יוכל להמשיך בו. מעטים הם הדייגים החולים או בני משפחות הנפטרים שנכחו בעת הדיונים הארוכים והעזו להעיד בבית המשפט. רובם הגדול בלתי מיומנים בסיטואציה זו, חוו איומים והפחדה מצד עורכי הדין של המפעלים, ומצאו את עצמם בלתי מוגנים בתוך היכל הצדק. התקשורת המקומית כמעט שלא הייתה שם, והיא מיעטה לחשוף את הדברים ולהאיר על חשכת ההתנהלות באולם בית המשפט.

סיכום: האדרה והדרה בסיקור העיתונאי

מאבק דייגי הקישון הוא מקרה פרטי של קבוצת מיעוט שולית בחברה הישראלית, חלשה מבחינת כוחה להגיע לאמצעי התקשורת הארציים, ולא קיבלה כמעט ביטוי בעיתונות הארצית. האפשרות היחידה שמאבקם יגיע אל המדיה

7 וסרמן, ד', "מפקד הנחל", כלבו, 26.7.2002.

8 שם.

9 נודל, ה', "הדשא ירוק אבל מה עם הריח?", ערי המפרץ, 2.2.2001.

הכתובה היא באמצעות העיתונות המקומית. מעבר לכל דיון בבית המשפט או בכל במה ציבורית שהיא, גיבוריה, בעל כורחם, של הפרשה הם אנשים שנפגעו בגופם ומתמודדים עם מחלת הסרטן או עם מחלות קשות אחרות ומשפחות שהשכול הכה בהן. הנפגעים שייכים לשתי קבוצות שונות בהקשר לנסיבות שהותם במי הקישון. מאבק הדייגים עסק בתגמול כספי למשפחות הנפגעים. התביעה הופנתה כלפי המפעלים הפטרוכימיים כאחראים לזיהום.

זו הייתה יכולה להיות שעתה היפה של העיתונות המקומית במפרץ חיפה והקריות בהצגת עמדה סולידרית כלפי מאבק דייגי הקישון. בזמן שהתקשורת הארצית יצרה את הרושם כי גיבורי הפרשה הם לוחמי השיטת, ואילו קבוצת הדייגים נצלה את ההזדמנות והצטרפה למאבקם, לקחה על עצמה העיתונות המקומית לטפל אחרת את מאבקם של הדייגים. נראה כי העיתונות המקומית אכן התגייסה להצביע על העוול שגרמה הזרמת השפכים מהמפעלים הפטרוכימיים לנחל הקישון. היא לא התקשתה להצביע על האשמים בעוול, והציעה מסגור חלופי לזה שהציעה העיתונות הארצית, כשבמרכזו הסוגיה של איכות הסביבה ובריאותם של כלל התושבים, בכללם הדייגים כקבוצה שספגה את הפגיעה הגדולה ביותר.

האם יש סיכוי שקולה של התקשורת המקומית יישמע גם על הבמה הציבורית של התקשורת הארצית ויהיה בעל פוטנציאל השפעה על מקבלי ההחלטות? המדיה המסורתית (כגון העיתונות הארצית והטלוויזיה) מאמצת סיפורי מחאה, בין היתר, בתנאי שאלה הופיעו ב"מדיה החברתית", כמו רשתות חברתיות באינטרנט ואתרי חדשות (וולפספלד, 2012). התקשורת המקומית יכולה להיות חלק מאותה מדיה חברתית ולאפשר לנושאים שהיא מעלה להגיע אל הבמה הציבורית הרחבה של המדיה המסורתית, אולם לשם כך עליה להשמיע קול ברור, עקבי וחסר אמביוולנטיות. בנושא מאבק דייגי הקישון, הצליחה העיתונות המקומית לקדם את מאבקם לקדמת הבמה המקומית מתוך מסגור והענקת חבילת פרשנות אוהדת, אך בה בעת גם תרמה לקיבוע הראייה הסטראוטיפית והנחותה של קבוצה זו. בכך חיבלה בכוחה כמובילת סולידריות חברתית. כדי שהתקשורת תשפיע על תפישת המחאה כמוצדקת עליה לקבל את מנהיגיה, לכבדם ולבטא סולידריות עם מטרות המחאה שהם מובילים. זלזול של התקשורת במנהיג קבוצת הדייגים והתנשאות כלפיו הבליטו את מיצובו המעמדי של העיתונאי כאליטה מקומית, והרחיקה את ההזדהות עם קבוצת השוליים. כך באו לידי ביטוי שני

מסרים שלא תמיד התיישבו זה עם זה: אהדה למאבק הדייגים מצד אחד, וביטויים גלויים או סמויים של התנשאות מן הצד האחר. הדיון בתפקידה של העיתונות המקומית במאבק כזה חורג אם כך מ- case study יחיד ויכול ללמד על כוחה של העיתונות המקומית לנצל את מיומנות הכתיבה של העיתונאים, את שלל האמצעים החזותיים והמילוליים להעברת מסר ואת הקשר המקצועי שיש לה עם העיתונות הארצית, וכך להציג את המאבק כחורג מעניין מקומי שולי. התקשורת המקומית יכולה להיות שופרם של החלשים חסרי המשאבים ולמצוא את דרכה להציג את המאבק כבעל משמעות מוסרית חברתית וכעוול שיש לתקנו. הפוטנציאל להשפעה רחבת היקף על הציבור כולו והבאת קולה של קבוצת מיעוט שולית למרכז מותנה גם בויתור על תפיסות של עליונות וניכור כלפי קבוצות אלו ואימוץ עמדה סולידרית על רכיבי האתיקה, הצדק והמוסר שבה. קולה של הסולידריות חייב להיות צלול ונקי, ונעדר ניכור והתנשאות.

ביבליוגרפיה

- בן-עטר, א' (2010). בולטות והדרה: יצוגן בתקשורת של קבוצות חברתיות בישראל, מקרה בוחן: מאבק הדייגים וחיילי השייטת בפרשת הקישון. עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן רמת גן
- בן-עטר, א' (2013). "מעל ומתחת לפני המים: פערים בסיקור העיתונות היומית בישראל את מאבקם של הדייגים הלוחמים בפרשת הקישון", **ישראלים** 5, עמ' 132–161
- וולפספלד, ג' (2012). "מדיה חברתית ומחאה: מיתוסים, מציאויות, ושאלות פתוחות", הרצאה בכנס האגודה הישראלית לתקשורת, החוג לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב, 3–4 באפריל 2012. נצפה ב-14.1.2014 באתר יוטיוב: <http://www.youtube.com/watch?v=-0qOx84iXOk>
- טל-שיר, ע' ויחזקאל, צ', "צלילה ממארת", **ידיעות אחרונות**, מוסף השבת (26.5.2000)
- קרמניצר, י' (2003). "דגים במים עכורים", **העין השביעית** 47: <http://www.the7eye.org.il/articles/Pages/article4710.aspx> (אוחזר ביום 14.1.2014)
- שורק, י' (2014). **סולידריות**, מרכז מנדל לפיתוח מנהיגות בנגב (פרסום פנימי).
- Ben-Asher, S. & Goren, N. (2006). "Projective identification as a defense mechanism when facing the threat of an ecological hazard" *Journal of Psychoanalysis, Culture & Society*, 11, pp. 17–35
- Ben-Asher, S. & Ben-Atar, E. (2014) "The Attitude of the Local Press to Marginal Groups: Between Solidarity and Alienation" *Israel Affairs*, (ahead-of-print)